

O'ZBEK TILI TOVUSHLARI TASNIFI

*Adilova Manija – University of Management and Future Technologies
universiteti, 554-guruh talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek tili tovushlar tizimi batafsil tahlil qilinadi. O'zbek tilining fonetik xususiyatlari, unli va undosh tovushlarning tasnifi, ularning talaffuzdagi o'rni va nutqdagi ahamiyati keng yoritiladi. Maqolada tovushlarning hosil bo'lish mexanizmi, ularning lingvistik jihatdan farqlanishi va so'z tarkibidagi roli ko'rib chiqiladi. Shuningdek, unli va undosh tovushlarning o'zaro ta'siri va fonetik qonuniyatlari ham izohlanadi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tili, fonetika, tovush tizimi, unli tovushlar, undosh tovushlar, fonologiya, fonetik xususiyatlar, talaffuz, nutq jarayoni, lingvistika.*

Kirish

Til inson muloqotining asosiy vositasi bo'lib, u tovushlar orqali shakllanadi. O'zbek tili ham o'ziga xos fonetik tizimga ega bo'lib, uning tovushlari turli lingvistik qonuniyatlarga asoslangan. Nutq jarayonida tovushlar so'zlarning shakllanishi, ma'nolarining farqlanishi va nutqning to'g'ri talaffuz qilinishida muhim ahamiyatga ega. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, unda tovushlar ikki asosiy guruhga – unli va undosh tovushlarga bo'linadi. Unli tovushlar so'zning ohangini belgilaydi, urg'u va fonetik uyg'unlikda muhim rol o'ynaydi. Undosh tovushlar esa so'zlarni shakllantirishda va ularning talaffuz jihatidan farqlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Fonetik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har bir tilning tovush tizimi o'ziga xos fonologik qonuniyatlarga asoslanadi. O'zbek tilida tovushlarning talaffuzi, ularning yasaliş usuli va o'zaro ta'siri fonetika fani orqali o'rganiladi. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi tovushlarning tasnifi, ularning hosil bo'lish jarayoni va fonetik xususiyatlari haqida batafsil ma'lumot beriladi. Maqolaning maqsadi – o'zbek tilining fonetik tuzilishini o'rganish, uning unli va undosh tovushlarini tasniflash hamda ularning nutq jarayonidagi o'rnini aniqlashdir. O'zbek tilidagi tovushlarning o'zaro

bog'liqligi, talaffuzga ta'siri va fonetik qonuniyatlari tilshunoslik nuqtayi nazaridan yoritiladi.

O'zbek tili tovushlarining umumiy tasnifi

Tilshunoslikda tovushlar inson nutqining eng kichik birliklari hisoblanadi. O'zbek tilidagi tovushlar ma'no farqlash va so'z hosil qilishda asosiy rol o'ynaydi. Fonetika fani bu tovushlarning shakllanishi, talaffuzi va o'zaro munosabatlarini o'rganadi. O'zbek tilida tovushlar ikki asosiy guruhga bo'linadi: unli tovushlar va undosh tovushlar. Ushbu tasnif ularning yasash usuli, artikulyatsion xususiyatlari hamda nutqdagi funktsiyasiga asoslangan.

Unli tovushlar talaffuz jarayonida havoning to'siqsiz o'tishi natijasida yuzaga keladi. Bunda og'iz bo'shlig'ida hech qanday to'siq hosil bo'lmaydi, ovoz paychalari tebranadi va tovush ohangdor bo'ladi. O'zbek tilida 6 ta asosiy unli tovush mavjud: a, e, i, o, o', u.

Unlilar quyidagi mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

Tilning ishtirokiga ko'ra:

- Old qator unlilar – talaffuz paytida til old tomonga harakatlanadi (e, i, o').
- Orqa qator unlilar – talaffuz paytida til orqaga harakatlanadi (a, o, u).

Lablarning ishtirokiga ko'ra:

- Lablangan unlilar – talaffuz paytida lablar bir oz dumaloqlanadi (o, o', u).
- Lablanmagan unlilar – talaffuz paytida lablar harakatsiz yoki kam harakat qiladi (a, e, i).

Tovush balandligiga ko'ra:

- Yuqori unlilar – til yuqoriga ko'tarilib talaffuz qilinadi (i, u, o').
- O'rta unlilar – til o'rtacha balandlikda joylashadi (e, o).
- Past unlilar – til eng past holatda joylashadi (a).

O'zbek tilida unli tovushlar urg'u tizimi va fonetik uyg'unlikda katta ahamiyatga ega. Ba'zi turkiy tillardan farqli o'laroq, o'zbek tilida unlining cho'ziqlik va qisqaligi farqlanmaydi, ya'ni barcha unlilar qisqa talaffuz qilinadi.

Undosh tovushlar talaffuz jarayonida havo oqimi biror to'siqqa uchrashi natijasida yuzaga keladi. Bunday to'siq til, tishlar, lablar yoki halqumda shakllanadi. O'zbek tilida 24 ta undosh tovush mavjud bo'lib, ular nutqda turli fonetik o'zgarishlarni hosil qiladi.

Undoshlarning tasnifi

Yasalish usuliga ko'ra:

- Portlovchi undoshlar – talaffuz paytida havo oqimi to'liq to'siladi va birdaniga ochiladi (b, p, d, t, g, k, q).
- Surtma undoshlar – talaffuz paytida havo oqimi butunlay to'silmay, surtilgan holatda chiqadi (s, z, j, sh, f, x, h).
- Burun undoshlar – talaffuz paytida havo oqimi burun bo'shlig'i orqali o'tadi (m, n, ng).
- Sonor undoshlar – talaffuz paytida ovoz paychalari kuchli ishtirok etib, havo oqimi qisman yoki butunlay ochiq bo'ladi (l, r, y).

Jarangsizlik va jaranglilik bo'yicha:

- Jarangsiz undoshlar – talaffuz paytida ovoz paychalari tebranmaydi (p, t, k, q, s, sh, f, x, h).
- Jarangli undoshlar – talaffuz paytida ovoz paychalari tebranadi (b, d, g, j, z, v, m, n, l, r, y).

Talaffuz joyiga ko'ra:

- Lab undoshlari – talaffuz paytida lablar ishtirok etadi (b, p, m).
- Tish undoshlari – talaffuz paytida tishlar ishtirok etadi (t, d, s, z).
- Til oldi undoshlari – talaffuz paytida til old tomonda joylashadi (sh, j, l, r).
- Til orqa undoshlari – talaffuz paytida til orqada joylashadi (k, g, q, ng).
- Halqum undoshlari – talaffuz paytida halqum ishtirok etadi (x, h).

O'zbek tili fonetik tizimida tovushlarning o'zaro bog'liqligi turli fonetik hodisalar orqali namoyon bo'ladi. Ularning eng asosiylari:

Unlilar uyg'unligi – ba'zi turkiy tillarda mavjud bo'lgan bu hodisa o'zbek tilida zaiflashgan. So'z tarkibida old qator unlilar yoki orqa qator unlilar aralash

kelishi mumkin (kitob, uy, oila). Jarangsiz va jarangli undoshlarning almashinuvi – soʻzlarning qoʻshimchalar bilan qoʻshilishi natijasida yuzaga keladi (kitob – kitobi, ot – oti). Oʻzlashgan soʻzlardagi fonetik oʻzgarishlar – boshqa tillardan kirib kelgan soʻzlarda oʻzbek tilining fonetik meʼyorlariga moslashish jarayoni kuzatiladi (futbol – putbol, restoran – restaran).

Oʻzbek tilining fonetik tizimi oʻziga xos va boy tuzilishga ega. Unli va undosh tovushlar soʻz va gaplarning shakllanishida asosiy rol oʻynaydi. Ularning talaffuz qoidalari, fonetik qonuniyatlari va oʻzaro taʼsiri tilning tovush tizimini shakllantiradi.

Xulosa

Oʻzbek tili fonetik tizimi tilshunoslikda muhim oʻrin egallaydi, chunki nutq jarayonida tovushlar soʻzlarni shakllantirish va ularning maʼnosini farqlashda asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqolada oʻzbek tilidagi tovushlarning umumiy tasnifi, ularning fonetik xususiyatlari va oʻzaro bogʻliqligi keng yoritildi. Oʻrganilgan maʼlumotlar shuni koʻrsatadiki, oʻzbek tilida tovushlar ikki asosiy guruhga – unli va undosh tovushlarga boʻlinadi va har biri oʻziga xos artikulyatsion hamda fonologik xususiyatlarga ega.

Unli tovushlar soʻzlarning asosiy ohangini belgilaydi va fonetik uygʻunlikda muhim rol oʻynaydi. Oʻzbek tilida 6 ta unli tovush mavjud boʻlib, ular tilning holati, lablarning ishtiroki va tovush balandligiga qarab tasniflanadi. Turkiy tillarning koʻpchiligida uchraydigan unli tovushlarning choʻziqlik va qisqaligi oʻzbek tilida aniq farqlanmaydi, bu esa oʻzbek fonetik tizimining oʻziga xos jihatlaridan biridir.

Undosh tovushlar talaffuz jarayonida havo oqimi turli toʻsiqlarga uchrashi natijasida hosil boʻladi. Oʻzbek tilida 24 ta undosh tovush mavjud boʻlib, ular yasaliş usuli, talaffuz joyi va jaranglilik xususiyatlariga koʻra tasniflanadi. Undosh tovushlarning oʻzaro taʼsiri va fonetik oʻzgarishlari tilning rivojlanishida va soʻz shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Fonetik qonuniyatlari oʻzbek tili tovush tizimining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Unlilar va undoshlarning oʻzaro taʼsiri, jaranglilik va jarangsizlikning almashinishi, fonetik moslashuv jarayonlari nutqning tabiiyligini taʼminlaydi. Masalan, baʼzi undoshlarning bir-biriga taʼsiri natijasida tovush oʻzgarishlari yuzaga

kelishi mumkin, bu esa fonetik jarayonlarning doimiy harakatda ekanligini ko'rsatadi. O'zlashgan so'zlardagi fonetik o'zgarishlar o'zbek tilining rivojlanish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Turli tillardan kirib kelgan so'zlar o'zbek fonetik me'yorlariga moslashadi, ba'zan talaffuz va yozilishda o'zgarishlarga uchraydi. Bu hodisa o'zbek tilining moslashuvchanligini va boshqa tillar bilan aloqasini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275.
2. Хайдаров, С. (2023). Педагогик faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakillantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.
3. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
5. Хайдаров С. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir etkazish. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
7. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
8. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.